

Olha Kharlan

Berdiansk State Pedagogical University, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5760-9085>

Жіночий погляд на трагедію Маріуполя (Надія Сухорукова „#Маріуполь #Надія”, Валерія Суботіна „Полон”)

**A woman's view of the Mariupol tragedy (Nadia Sukhorukova #Mariupol
#Hope, Valeria Subotina Caption)**

Abstract

The article is devoted to the analysis of the tragic experience of the inhabitants of Mariupol through a female perspective, reflected in the works *#Mariupol #Hope* by Nadiya Sukhorukova and *Captivity* by Valeria Subotina. The study focuses on the artistic reinterpretation of the events of the war, which appear as a metaphor for the tragedy of the Ukrainian people and their indomitable spirit. The authors reveal a multifaceted emotional spectrum through their works, combining personal experiences with collective memory.

The article examines the thematic and emotional features of the texts, which demonstrate the interaction of individual and national experience. The tragedy of the described events is emphasized through female lens, which allows for a deeper understanding of aspects of human suffering, compassion and struggle. The artistic word becomes a tool for preserving memory, forming identity and understanding war as a phenomenon that has an impact on all spheres of life.

The analysis proves that women's narratives presented in literature not only document experiences, but also form a new dimension of literary understanding of modern tragedies. The texts of Nadiya Sukhorukova and Valeria Subotina are important sources for studying the transformations of Ukrainian literature in wartime, enriching it with new meanings and images. The authors open a unique space where literature becomes a place for preserving national memory and a deeper understanding of complex socio-cultural processes.

Keywords: Russian-Ukrainian War, Mariupol, defense of the city, diaries, memoirs.

Маріуполь – місто на березі Азовського моря, що стало символом української стійкості після повномасштабного вторгнення Росії на територію України 24 лютого 2022 року. Знищене російськими військами, місто перебуває в окупації від 20 травня 2022 року. Існує кілька версій заснування Маріуполя. Найдавніша з них – генуезька, за якою місто було засноване в 1318 та відоме на венеційських і генуезьких мапах під назвою Палестра; друга, козацька, стверджує, що в гирлі річки Кальміус на березі Азовського моря від XVI ст. існував форпост запорожців (як пише Тарас Чухліб, „на місці старовинної козацької фортеці Домаха (пізніше – Кальміуська слобода) постало величне припортове місто Маріуполь”¹); у третій ідеться про те, що місто заснували греки, які були переселені з Криму в 1778 р. після підписання Кючук-Кайнарджийського мирного договору 1774 р.² Кожна з версій має своїх прихильників. Про історію міста йдеться у праці, побудованій за екскурсіями для гімназистів Олександрівської гімназії в Маріуполі³, численних статтях історичного та культурологічного характеру. Сучасне бачення історії міста відображене у праці Ірини Пономарьової⁴.

У художніх текстах місто описується як багатонаціональне утворення з особливою атмосферою, в якій поєдналися степ з його урожайними землями, порт і торгівля, море з рибними багатствами, а пізніше – металургійні комбінати. У циклі подорожніх нарисів „На Озівських берегах” (1929), що складається з „Меріемпул-порт” і „Час білорибиці”, Олександр Мар’ямов (1909–1972) характеризував Маріуполь як таке собі „вавилонське стовпотворіння”, в якому вільно почуваються дуже різні люди:

¹ T. Chukhlib, *Donechchyna ta Luhanshchyna – kozatski zemli Ukrainy (XVI–XVIII st.)*, Kyiv 2014, s. 97.

² L. Yakubova, *Mariupolski hreky (etnichna istoriia): 1778 r. – pochatok 30-kh rokiv XX st.*, Kyiv 1999.

³ *Mariupol i ego okrestnosti. Otchet ob uchebnykh ekskursiyakh Mariupolskoj Aleksandrovskej gimnazii*, Mariupol 1892, <http://surl.li/airfch> [dostup: 12.12.2024].

⁴ I. Ponomarova, *Mariupol na khvyliakh istorii (1780–2022)*, Kyiv 2024.

Біля берега – три закордони, три своїх уклади життя, три викінчені й різні побутові організми. „*Меріемпул-порт*” для них випадок, ще одна назва в цілому спискові інших. У греків і турків п’ють каву, в англійців – ром, джин і віскі, й усі палять сигаретки і люльки. Неймовірні вітри, солоні й гіркі вітри непереможної згаги подорожів і пригод владно керують на несходимих морських шляхах. По-різному плеще море біля різних берегів, по-різному зустрічають порти вигнані в море судна й заповнених вітром подорожей людей⁵.

А Людмила Коваленко (1898–1969), яка народилася в Маріуполі, зафіксувала у трилогії „Наша, не своя земля” (1964–1968) той момент, коли місто ставало багатим, надсилаючи в інші країни зерно, сіль, вугілля, однак ще не мало свого голосу (перший розділ першої частини трилогії має назву „На початку не було слова”), тому що люди, які багато праці вкладали в його розквіт (а це були українці), не мали права на культурний розвиток у Російській імперії:

Місто лежало і вигрівалось в променях південного сонця.

Спокійне і неквапливе, певне себе і того, що завтра, і не тільки завтра, а й через сто років все буде так, як сьогодні, що ніщо не зміниться і не може змінитись, бо все йде так, як мусить бути.

Завжди буде море біля нього, а значить і джерело багатства і праці. Завжди навколо буде розкинутий величезний, ледве порушений плугом цілинний степ з чорною як вороняче крило землею, з другим, зеленим, морем трав і ковили, поміж якими лише частинками, лише де-не-де вклинювались клаптики засіяної землі, де гордо здіймала свій колос пшениця. Пшениці ще було небагато; ще по більшій частині землі ходили отари овець, напасаючи товщ і нарощуючи вовну, – проте вже всім було ясно, що основою життя і багатства стає саме пшениця⁶.

З початком повномасштабного вторгнення російської армії в Україну Маріуполь став відомим через його облогу та майже повне знищення. Найбільш повно інформацію про цю трагедію подає сайт М86 „Літопис оборони Маріуполя”. Це верифікована

⁵ О. Mariamov, *Shliakhy pid sontsem. 10 000 kilometriv*, Kharkiv 1929, s. 87–88.

⁶ L. Kovalenko, *Stepovi obrii (Nasha, ne svoia zemlia)*, Vinnipeh 1964, s. 9.

військовими поденна хроніка, в якій ідеться про події перших місяців російського вторгнення 2022 року: „Тоді опір гарнізону зірвав плани блискавичного захоплення всього півдня України. Маріуполь відтягнув на себе значні сили ворога і дав ЗСУ час міцно закріпитися на інших ділянках фронту і захистити Миколаїв і Одесу”⁷. Трагедію міста передає документальний фільм 2023 року „20 днів у Маріуполі” (режисер Мстислав Чернов), який у 2024 році здобув „Оскар” у категорії „Найкращий документальний повнометражний фільм”.

У сучасній українській прозі знайшли відображення всі етапи трагедії міста: оточення, обстріли та руйнування, виживання мешканців, намагання порятуватися, вихід у полон „Азову”. Найбільш показовими є різножанрові тексти очевидців та учасників подій: Євген Шишацький „Мандрівка до потойбіччя. Маріуполь” (2022), Надія Сухорукова „#Маріуполь. #Надія” (2023), Сергій Духно „Маріуполь. Вихід з пекла” (2023), Руслан Давід „Маріуполь. Книга хоробрих” (2023), Валерія Суботіна „Полон” (2024), Борис Артемов „Марік” тощо.

Надія Сухорукова – маріупольська журналістка. Під час блокади міста вона вела щоденник у Facebook. Для публікації в 2023 р. його переклала Світлана Андрущенко. Уривки зі щоденника публікувалися в багатьох виданнях різними мовами, звучали під час виступів у Європарламенті; за мотивами твору були театральні постановки (режисер Андрюс Саулюс, Вільнюс), у серпні 2022 р. створено документальний фільм „Маріуполь. Невтрачена надія” (режисер Максим Литвинов, авторка сценарію Тала Пристаєцька). Візуальну рефлексію пережитого під час облоги міста в книзі запропонував Данііл Немировський, маріупольський художник.

Книжка „#Маріуполь #Надія” складається з двох частин, які мають назви „Блокадне місто” та „Життя після Маріуполя”, обрамлені прологом та епілогом. Час у творі поділяється на два періоди: до повномасштабного вторгнення і після. До – це час,

⁷ 86 dniv Mariupolia, <https://www.m86.city/about/> [dostup: 12.12.2024].

коли існувало прекрасне місто, облаштоване, зі своєю архітектурою, особливим характером та людьми. Після – це пекло, в якому російські окупанти руйнують і вбивають, а головним почуттям стає страх.

Авторка говорить від імені мешканців Маріуполя, описуючи важливі моменти їхнього життя: від несерйозного, навіть легковажного ставлення до початку облоги міста, коли всі вірили, що все от-от закінчиться і відновиться мирне життя, і до страшного висновку про те, що після пережитого мешканцями міста ніколи вже не буде повернення минулого. „Якщо довго не засинати, можна почути голоси тих, хто лишився в місті назавжди. Вони шепочуть із підвалів і руїн. Задихаються зі страху і виють з горя. Вони хочуть жити в Маріуполі, що був їхнім містом”⁸, – пише в пролозі Надія Сухорукова. Першу ж частину починає зверненням до читачів:

Пробачте мені, що пишу. Мое особисте пекло живе всередині мене. Біль минає тільки тоді, коли я його виговорюю. Я виговорюю його до вас. Потерпіть, будь ласка. Війна закінчиться. Вона закінчиться і всередині нас. Ми це витримаємо та переможемо. Ми – маріупольці. Ми – українці⁹.

Порівнюючи події 2014 та 2022 років, авторка робить спостереження: вона, як і багато мешканців Маріуполя, мали надію, що місто переживе й цей напад. Адже обстріл у січні 2015 р., коли загинуло 29 та було поранено 92 людей, став стимулом для об’єднання, протистояння ворогу. Однак події вже першого дня повномасштабного вторгнення засвідчили зовсім інший характер агресії: „Стало зрозуміло, що почалося щось страшне. Воно розросталося аж до неба. Звідти, наче кислотний дощ, летіла сліпа залізна смерть”¹⁰.

Наступні записи щоденника – фіксування змін, що відбуваються з містом і людьми в ньому: місто руйнується, люди

⁸ N. Sukhorukova, *#Mariupol #Nadiia*, Kyiv 2023, s. 9.

⁹ Ibidem, s. 11.

¹⁰ Ibidem, s. 14.

втрачають бажання жити, а головною темою стає розростання смерті. Авторка щоденника разом із мамою, лабрадоркою Енджі та котом Йосиком здійснюють свій шлях із квартири до коридору у своєму будинку, а потім – до підвалу в приватному будинку своїх друзів.

Зміни в місті передаються через історії будинків, що руйнуються, змінюються, таким чином змінюючи й зовнішній вигляд міста, якого вже не впізнають його мешканці. Будинок, у якому намагалася врятуватися Надія зі своїми близькими, вона називає Ноевим ковчегом. Біблійна символіка порятунку людства переосмислюється через опис порятунку тих тридцяти маріупольців, які знаходять тут притулок. Часто згадується й будинок під номером 105 на проспекті Миру. Він асоціюється з можливістю спілкування маріупольців із зовнішнім світом: неодноразово авторка пише про те, що зв'язок зник на другий день оборони Маріуполя, але в наступні дні люди на якийсь час приходили до цього будинку, тому що біля нього можна було ввійти мережу, адже, за розповідями (чуток у місті було багато, вони передавалися з одного підвалу до іншого), хтось із працівників під обстрілами, із небезпекою для життя, пробуравив до вишки, умикав генератор і давав можливість маріупольцям повідомити про себе.

Знищення міста показується також через зникнення людей. Описуючи красу Маріуполя до облоги з його широкими вулицями, купецькими будинками XIX століття, квітами, висадженими біля під'їздів, авторка говорить, що місто почало помирати, коли на дитячих майданчиках зникли діти (вони спочатку, незважаючи на обстріли, гралися разом із батьками), а потім із вулиць зникли й дорослі. Епізод про збожеволілу матір, яка стоїть біля порожньої гойдалки, де загинула її маленька донька (потім після обстрілу загинула й жінка), узагальнює саме цю сторінку загибелі міста.

Окремі записи присвячені тваринам, які стали для людей і порятунком, і покаранням. Собаки, яких треба було вигулювати, а вони не могли знайти собі місця, тому що все навколо

було засипане уламками будівель і склом; коти, яких витягували з різних кутків квартир, щоб забрати з собою в укриття, – це теж частина знищення міста. Особистою травмою авторки стало те, що вона залишила свого рудого kota Йосика в місті, тому що від'їжджати треба було терміново, адже в будь-яку хвилину міг початися обстріл, а кіт був у квартирі на п'ятому поверсі.

Вигулювати собаку – пекельне пекло. Тому що бомблять не перестаючи. Я прочиняю двері під'їзду, виштовхую Енджі й приречено дивлюся, як вона збігає сходами, намагається знайти місце серед уламків на випаленій землі, потім присідає... Але тут гидко пищить, близько випадає снаряд і Енджі мчить назад. Ми перечікуємо і починаємо знов. Я стою у дверях і плачу. Мені дуже страшно. Енджі теж, проте вона не плаче, а дивиться на мене страдницькими карими очима. Вона не розуміє, що коїться¹¹.

Описи повсякденного життя, коли люди намагалися підтримувати порядок, незважаючи на те, що всі служби міста вже не працювали, теж посідає значне місце в щоденнику. Образом знищеного міста стають не тільки зруйновані будинки, але й відсутність світла, води, навіть те, що перестали вивозити сміття й воно поступово заповнює все навколо.

Окремі розділи присвячені людям, знайомим і незнайомим, які уособлюють, з одного боку, трагедію Маріуполя, але з іншого, його стійкість і безсмертя. Один із розділів у другій частині має назву „Люди”. Льоша, який залишився в місті, тому що треба було рятувати своїх дітей, а потім, пройшовши російські фільтрації, зміг виїхати за кордон. Дівчина Аня, тендітна й вишукана, яка жила на 15 поверсі багатоповерхівки, щодня провідувала своїх батьків під обстрілами. Вона не змогла виїхати з міста, тому що, як пише авторка, у неї не було машини, були старі батьки та кілька котів. Вітя, чоловік подруги, який загинув 11 березня 2022 р., коли обстрілом була зруйнована квартира. Марія, про яку авторка знімала сюжет, присвячений бажанню дівчини навчитися грати на бандурі: „У блокадному Маріуполі

¹¹ Ibidem, s. 22–23.

Марія просила Бога, щоб дав померти швидко. Щоб не поранило. Щоб не бачити, як помирають мама, тато і сестра. Стати першою в черзі на смерть. Марії сімнадцять, вона поспішає. Хочє померти раніше за всіх”¹². Окрема історія присвячена телевізійному оператору та його папузі Баламуту, який вмів говорити.

Почуття, що об’єднує весь текст, – це почуття розпачу та страху: страху обстрілів, страху померти, бути пораненим, покаліченим, а отже, теж померти, тому що порятунку немає. Нараторку охоплює також страх перед тим, який вигляд вона матиме після смерті:

Найгірше було, коли охоплював розпач. Він не давав ні дихати, ні рухатись. Я дивилася на інших і думала: „Навіщо вони варять суп? Для чого йдуть по воду? Ми все одно помremo. Аби руки міною не відірвало. Як довго можна прожити без рук?”. Знайомі розповідали, що неподалік гуртового ринку бачили труп жінки. Вона лежала долілиць. Поряд – відірвані руки. Наче зламана й викинута лялька. А до війни ця жінка була чиеюсь мамою, дружиною, донькою... Я боялася такої смерті. Лежиш у шапці з помпоном долілиць, а тебе бачать і обходять”¹³.

Авторка описує зародження, розростання, всеохоплення страху, якому все ж таки не вдається перемогти людину, що здатна його притлумити та допомагати іншим.

Про авторку книги „Полон” Н. Сухорукова пише в розділі „Захисники”:

Про Леру Карпиленко теж не забудуть. Вона одна з тих, хто бився за місто до останнього. Вона тендітна й дуже добра. Пише вірші. Колись ми разом працювали на маріупольському телеканалі. Коли почалася війна, Лера пішла захищати нашу свободу. Я ніяк не могла повірити, що Лерочка там, усередині „Азовсталі”. Я думала, що вона вибралася і тепер у безпеці”¹⁴.

Валерія Суботіна (Карпиленко), позивний Нава – українська журналістка, викладачка, поетка, військовослужбовиця,

¹² Ibidem, s. 171.

¹³ Ibidem, s. 191.

¹⁴ Ibidem, s. 199–200.

кандидатка наук із соціальних комунікацій, майор Національної гвардії України, учасниця російсько-української війни, авторка поетичної збірки „Квіти і зброя” (перше видання 2021, а доповнене – 2023), книг мемуарів „Полон” (2024) та „Азовсталь. Сталева пресслужба” (2024).

Якщо Надія Сухорукова розповідає про трагедію міста та його людей протягом облоги, то у Вікторії Суботіної зафіксовано його трагічний фінал, який вона пережила:

16 травня 2022 року. Ми дізнаємося про наказ вийти з заводу „Азовсталь” під гарантії міжнародних організацій, зокрема „Червоного Хреста”. Ми маємо скласти зброю, адже ми виконали свою задачу зі стримання сил ворога, що в багато разів перевершували наші сили. Якщо це і полон, то „достойний”. Я не просто так вживаю це слово. Я його чула. Нам його говорили¹⁵.

Образ міста в книзі Валерії Суботіної визначається тим, що авторка концентрується на його окупації російськими військами. Її погляд на події – погляд не жертви, а військової, яка зробила все, що могла для оборони, але нерівність сил не дала можливості захистити місто. Описуючи вихід підземними ходами з бункера „Бастіон-2” на поверхню, авторка своє перше враження фіксує через сприйняття тиші, адже до того не було можливості перебувати в місті, тому що постійні обстріли з усіх видів зброї примушували завжди остерігатися.

Частиною зруйнованого міста стає знищений завод „Азовсталь”. Якщо в мирний час він асоціювався з вогневим драконом, то зараз він мертвий. Авторка з гіркою іронією висновує парадокс: у мирний час жителі Маріуполя виступали проти шкідливих викидів із „Азовсталі”, а тепер він став для них останнім прихистком:

Ми ховалися під крилами цього велетенського мертвяка, а зараз бачимо його в усій цій масштабності й трагічності. Скільки ми боролися з ним, коли були звичайними містянами – з його шкідливими викидами,

¹⁵ V. Subotina, *Polon*, Kharkiv 2024, s. 5–6.

забрудненням повітря. І хто б міг подумати, що саме він захищатиме нас, а ми – його. Що кілька місяців ми дихатимемо його залізним пилом і самі покриємося цим залізом. Що нас називатимуть сталевими... Цей момент – ніби кадр з фільму, але ж це не фільм¹⁶.

Окупація міста фіксується авторкою через вивішування російських прапорів. Таким чином опис довколишніх руїн набуває саркастичного характеру. Розміщений на недобудові, яка кілька років стояла на Лівому березі закинутою, „аквафреш” передає і прихований розпач, і важкий гнів, і гіркий сміх, тому що маленьке полотно на сірих плитах тільки підкреслює, на думку авторки, недолугість ворогів:

А ми їдемо далі, і я знов і знов бачу це ганчір'я – на щент зруйнованих, спалених, понівечених будівлях, де раніше було життя, де був сміх, де була буденність, сварки і свята, народження і смерті – але все це за звичним сценарієм плину життя, а тепер тут суцільна спільна трагедія. Місто вже навіть не стогне. Воно мовчить. Мовчить німою образою згвалтованої, побитої, а тепер ще й покинутої на поталу жінки. І чи варто в цю мить говорити їй, що повернешся, тоді як боїшся навіть уявити своє повернення. Бо ви разом пережили неймовірний жах, та найжахливішою є ось саме ця мить – коли я їду, полишивши тут все. Полишивши свою мертву і живу родину. Не мавши іншого вибору. Чи все ж мавши?¹⁷

Книга Валерії Суботіної описує перебування авторки в російському полоні, однак трагедія Маріуполя, міста, яке вона разом з багатьма іншими захищала, посідає у тексті важливе місце.

Підсумовуючи, наголосимо, що книги Надії Сухорукової та Валерії Суботіної підкреслюють трагічний вимір подій в Маріуполі, розкриваючи їх через жіночий погляд. Трагічний досвід мешканців міста, відображений у художніх текстах, стає голосом пам'яті, яка нагадує про незламність духу українців перед жорстокими викликами. У творах висвітлюються не лише особисті переживання, але й колективний біль, що став частиною національної історії.

¹⁶ Ibidem, s. 7.

¹⁷ Ibidem, s. 9.

Обидві авторки майстерно передають емоційний спектр – від надії до відчаю, від страху до сподівання. Їхня творчість збагачує українську літературу новими формами рефлексії над війною, стаючи символом того, як слова можуть зберігати пам'ять про події, які неможливо забути.

References

- Chukhlib T., *Donechchyna ta Luhanshchyna – kozatski zemli Ukrainy (XVI–XVIII st.)*, Kyiv 2014.
- Kovalenko L., *Stepovi obrii (Nasha, ne svoia zemlia)*, Vinnipeh 1964.
- Mariamov O., *Shliakhy pid sontsem. 10 000 kilometriv*, Kharkiv 1929.
- Mariupol i ego okrestnosti. Otchet ob uchebnykh ekskursiyakh Mariupolskoj Aleksandrovskoj gimnazii*, Mariupol 1892, <http://surl.li/airfch> [dostup: 12.12.2024].
- Ponomarova I., *Mariupol na khvyliakh istorii (1780–2022)*, Kyiv 2024.
- Subotina V., *v Polon*, Kharkiv 2024.
- Sukhorukova N., *#Mariupol #Nadiia*, Kyiv 2023.
- Yakubova L., *Mariupolski hreky (etnichna istoriia): 1778 r. – pochatok 30-kh rokiv XX st.*, Kyiv 1999.